

MÓRICZ ZSIGMOND : VÁLOGATOTT IRODALMI TANULMÁNYOK

Összeállította : Vargha Kálmán, a bevezető tanulmányt írta Bóka László. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952.

A Válogatott irodalmi tanulmányok Móricz Zsigmond 1903-tól élete végéig a legkülönbözőbb helyeken : az Uránia, Nyugat, Pesti Napló, Az Est, Kelet Népe stb. hasábjain megjelent, igen változatos tematikájú irodalmi tanulmányait tartalmazza. Éppen ezért már egyetlen cikkben sincs olyan vélemény, mely irodalomtudományunk mai megállapításaihoz képest újat, előbbrevívót jelentene, hiszen közben Móricz legfőbb gondolatait irodalomkutatóink vagy elismerték és átvették, vagy kritikáikkal kiigazították, vagy túlhaladtak rajtuk az általa helyesen megjelölt úton.

Ennek ellenére feltétlenül szükség volt az irodalmi tanulmányok összegyűjtött kiadására, egyrészt azért, mert enélkül ezek az írások ismeretlenek maradtak volna, pedig *megjelenésük idején több közülük egy-egy író értékelésében újat jelentett*. Élete végéig a forradalmár Ady melletti bátor és szenvedélyes kiállása valahányszor csak ellenségei el akarták sikkasztani, vagy meg akarták hamisítani a nagy költőt ; — az a határozottság, amellyel Kafka Margit ígéretes tehetségét — még Ady előtt felismerte, és ahogy a népi írók politikai jelentőségét meghatározta ; — a nemzeti írói hagyományok és a gyönyörű magyar nyelv iránti lelkesedése, melyről Elektra-tanulmánya ad számot ; — annak feltárása, hogy Katona Bánk-bánja mennyire saját korának, 1815-nek mondanivalóit is egyesíti magában ; — az elsikkasztott nagy mű : Arany Elveszett alkotmánya és a félreállított, megmart, agyonhallgatott nagy regényíró, Tolnai Lajos becsültének visszaállítása s — a többit szinte lehetetlen tovább sorolni — mind olyan eredmények, melyek kiemelkedő helyet biztosítanak az író Móricz Zsigmondnak az irodalomkutatók sorában is.

A *kötetnek* nagy jelentőséget ad továbbá az, hogy *kibővíti és megújítja a Móriczról kialakult képünket*. Ezek a tanulmányok eddig a nagyközönség számára szinte hozzáférhetetlenek voltak, pedig Móricz magatartásának, világnézetének, művészi fejlődésének értékelése elképzelhetetlen nélkülük. Bóka László a kötet elé írt bevezetésben kellő súlyt helyez arra, hogy e tanulmányok alapján lerántsa a leplet a polgári esztétikusoknak arról a mesterkedéséről, mellyel Móriczot »ösztönös« írónak tüntették fel. »Az ösztönösség egyoldalú dicsérete... reakciós jelenség, mely a legnagyobb művészek haladó eszméinek közömbösítését, a művészi

alkotás céltudatosságának, pártosságának elködösítését célozza.« — írja többek között. Valóban ez a kötet cáfolja meg ferdítéseiket. Móricz teljes tudatossággal kutatta a magyar irodalom legjelentősebb emlékeit, hogy tanulságukból kijelölje saját írói célkitűzéseit, programját. »Az én érzésem ez : aki az életet írásban tovább tudja élni : az író!« ... hiszen »az igazi író nem is tudna mást adni, csak igazságot.« (119. l.) Ebből a távlatból lehet megérteni a Hét krajcárral meginduló forradalmat a magyar epikában, — ebből az írói programból lehet megmagyarázni egész Nyugat-beli szereplését, vagy azt például, miért kerül 1918—19-ben Móriczban is a gyakorlati politikus a szépiro elé. Számára nem elsősorban a művészet volt a fontos, hanem amit azzal is szolgálni akart : a nép. »Nem az a kérdés, hogy mekkora építész volt Palladio, hanem az, hogy hogy lehet, s hogy kell továbbjavítani a tömeg életét.« (338. old.) A nép iránti elfojthatatlan szeretete adott bátorságot neki nagy kritikái realista regényeiben, kultúrpolitikai és irodalmi cikkeiben az uralkodó osztály elleni gunyos vagy elszánt támadásaira. Az Árvácska és a Rózsa Sándor írója, ez a gondbarázdálta öreg ember, akit a faszizmus fenyegetése sem rettentett vissza, így ébreztette Petőfi forradalmi példájával 1941-ben a nemzeti öntudatot : »A politikai elalkussa az igazságot. Petőfi az egész korszakban az egyetlen, aki nem alkuszik, ahogy Ady mondta. Petőfi a távoli vihar biztos és megérező jelzőkészüléke lett. Olyan viharoké, amelyek nem következnek be, de amelyek az idők végtelenjében készülnek rá, hogy megrázkódtassák mindaddig a társadalmakat, míg csak fennállanak a tömeg bilincsei.« (327. l.)

Az irodalmi tanulmányok legszebb darabjainak még különös értéket ad az író *saját fejlődésére vonatkozó ószinte, vallomás-szerű hangja*. Mennyire benne van pl. ebben a pár mondatban a teljes Ady—Móricz viszony, de szinte a XX. század első évtizedének alapvető irodalmi problémája is. »Suhancos boldog baráti kor. Ettünk együtt és ittunk együtt és irtunk együtt. Marakodtunk is, verekedtünk is : elveken soha, eszméken soha, óh, hogy ragadtott, mily ellenállhatatlanul magával, mint az örvény s én hogy úsztam boldog sodrában...« (169. l.) De vajjon meg lehetne-e érteni egész művészi és világnézeti fejlődését például a Jókai-tanulmány, vagy a Dante cikk nélkül, meg tudnánk-e magyarázni a forradalommal való állandó

viaskodásának az okát pl. a Shakespeare: Julius Caesar c. darabjáról való elemzése, vagy A helyzet képe tisztul c., — ebben a kötetben sajnos nemközö t, — Illyés Gyula könyvéről szóló tanulmány nélkül? Vagy feltűnik valahol nyilvánvalóbban Móricz döntő világnézeti korlátja: »a nemzetközi szocializmus« félreértése, vagy a »nemzedéki« szemléletmód, — mint ezekben az irodalmi tanulmányokban? (A költő harca a láthatatlan sárkánnyal; Ha Petőfi élne). Nem. Ezek nélkül Móriczot nem lehetne igazán értékelni és magyarázni.

Módszerük szempontjából is figyelmet érdemelnek ezek a tanulmányok és ma is komoly tanulságot szolgálhatnak irodalom-történet-szeknek, kritikuskoknak egyaránt. Móricz mindenik cikke mentes a sematikus szemléletmódtól. Ezt elsősorban végtelen sokszínű, finom részletekre kiterjedő életismeretének, spontán módon dialektikus szemléletmódjának, gazdagon kidolgozott esztétikai érzékének, az új írói megoldások szenvedélyes kutatásának, végül önálló ötletekben gazdag gondolkozásmódjának köszönheti. Tanulmányozási módszerének jellegzetes vonása, mely szinte minden írásán felismerhető, az, amit ő maga szemléletmódjába még gyermekkorában benyomult jókai hatásnak ismert fel: az élet »egy tulajdonságú«, »egy vonású« érzékelése.

Nem azonos ez azzal a sematikus látásmóddal, amely csak az élet durván szembe-szókő tulajdonságait képes felismerni, hanem ellenkezőleg az a képesség, hogy ki tudja keresni a valóságot, s így az írók sokszínű megnyilvánulási formáiból azt a legjellegzetesebb »termékeny egy-tulajdonságot«, mely éppen arra az íróra jellemző, amely sajátosságainak azt a lényegét jelenti, »melyet csak egy kicsit kell forgatni, mindjárt előbukkan mögöttük a többi is.« (156. l.) Mennyire alapvető, jellegzetes pl. az az egymondatos Babits-kép: »minden zavarta, ami nem irodalom« (332. l.) vagy a Tömörkény műnek ez a méltatása: »minden könyve versenyez egy-egy néprajzi műzeummal.« (137. l.) Vajjon meg lehet-e más oldalról jobban közelíteni a Bánk-bán eszmei mondanivalóját, mint ahonnan Móricz ragadta meg: »Katona szavain át a nemzeti dühök és erők villannak ki... De nem a II. Endre korának, nem az Aranybulla népének indulataitól gyulladt fel, hanem annak a tükrébe vetíti ki a maga korának aufkláriszt s jakobinus tüzekből felgyújtott magyar mocsár s erdő-égését. Ez a darab mindenestül hazafi s társadalmi és morális tartalmában: 1815.« (253. l.) És a Kaffka Margit regényében nem máig is »az 1880—1910 közötti magyar élet legtipikusabb problémáinak... egy különös asszonyi lírán« át való tükröződését ünnepeleljük? — vagy a Bornemisza Elektra »fordi-

tásának« lényegét nem Móriczcal együtt látjuk? »Ebben az egyetlen kis munkában itt van előttünk a XVI. század magyar világa, úgy hogy oda tudjuk élni magunkat s átrohan rajtunk a forró és zordon korszak, amikor a lelkek felviharzanak, s új tavaszi áradat önti el a szíveket a világorradalom, a reformáció hatása alatt. Itt van a harcban, fegyvercsörgésben élő reneszánsz mindenestül.« (234. l.) Ezt tanulják meg az irodalom-történészek Móricz Zsigmondtól és a vulgari-zálás nélküli állandó aktualizálást. Minden tanulmányából érzi az olvasó: őt a múlt legnagyobb művészeinek az alkotása, gondolatai is elsősorban a jelen égető problémáinak megoldása szempontjából érdeklik, s a múlt helyes értékelését is azért tudja elvégezni, mert szemlélet-módját a legaktuálisabb jelen színezte. És nem szolgálhat tanulságot Móricz nép iránti forró szeretete, megnyilvánuló pártossága, vagy éppen tanulmányainak végtelen gazdag, színpompás, hajlékony, a tárgyalt problémához leginkább illő stílusa? De igen, tanulhat ebből a kötetből az egyszerű olvasó, az érdeklődő író, de a kritikus és irodalomtörténész is, csak merje merészen levonni a következtetéseket.

A kötet legnagyobb értékéről még nem szólnunk. *Móricz Zsigmond* — e tanulmányok nyilvánvalóvá teszik — *ha nem is dolgozott ki rendszeres esztétikát, de ez írások alapját képező művészi szemléletmódjával így is esztétikai haladó hagyományt jelent számunkra.* Ennek beigazolása a kötet legnagyobb érdeme.

Bóka László Móricz Zsigmond tanulmányai c. előszavában sikerrel tárta fel, hogyan kapcsolódnak ezek a tanulmányok Móricz fejlődéséhez és milyen jelentőségük van e fejlődés támogatásában. Jól irányította az olvasó figyelmét az egyes írások legfőbb, legérdekesebb szempontjai felé. Érintette tanulmányában azt a kérdést: mennyiben járul hozzá ez a kötet ahhoz, hogy mélyebben és gazdagabban megérthessük Móriczot? —, több fejtegetéssel kapcsolatban utalt arra, hogy az illető író értékelésében Móricz cikke miben hozott újat vagy miben tevedett? — pár ponton felvillantotta Móricz művészi szemléletmódjára vonatkozó észrevételét is, azonban ez utóbbi három problémakörben nem mélyedt el, megállapításai felszínesek maradtak, a rögtönzöttség benyomását keltik. Pedig éppen ezeken a pontokon lett volna szükség a tapasztalt kutató sokrétű ismereteire. Igaza van Ungvári Tamásnak (Irodalmi Újság 1952 szept. 23.) abban, hogy legjobban »Móricz esztétikája körvonalainak« a meg-rajzolása hiányzik. Így éppen a különböző tanulmányokat összefogó egységes eszmei alappal a meghatározása maradt el. Pedig ennek a kihontása értette volna meg az olvasókkal azt — és ez lényeges kultúrpolití-

kai feladat —, mennyire az esztétika vonalán is haladó hagyomány számunkra Móricz Zsigmond és megfordítva a kérdést: mennyire a milegnagyobb gondokodóink követeléseit teljesedtek ki a marxista esztétikában.

Móricz esztétikai nézeteinek az alapja a realizmus művészeti követelményeinek a felismerése. Erre Bóka László is utalt. Nem határozta meg azonban, *hogyan jutott el Móricz a realizmus eszméjéig és miből táplálkozik nála ez a realizmus.* Móricz esztétikai fejlődése együtt haladt világnézeti és írói fejlődésével. A kilencszázás évek első 8 esztendeje jelentette számára az életkomolyságú küzdelmet saját írói hangjának a megtalálásáért és a realizmus felismeréséért. Ő maga vallja Jókai-tanulmányában: »addig az irodalmat elsősorban szórakoztatónak, valami szebb s jobb világba vezetőnek vettem.« (163. l.) Ennek világnézeti alapja Jókai élettől elszakadt, »édeskés, cukrozott, hamisított« optimizmusának a hatása volt. Másrészt: »Jókaihoz csatlakozott az egész iskola-neveltetés, a régen kialakult morális és etikai felfogás: a magyarság istenítése, a polgári élet helyeslése, a magántulajdon alapján való életfelfogás. Anyámnak a papiházból hozott fals és affektált zordonsága, puritán tisztasága, egész környezetemnek, a körülöttem folyó életnek szenvelgő idealizmusa.« (163. l.) Művészetszemléletének ezt a korszakát jelzi a kötetből jogosan kihagyott első Ludas Matyi tanulmánya, melyet ezzel zárt le: »mint minden igazi költői műnek, ennek is a költői gyönyörködtetés a célja.« Ezidei írói kísérleteiről ő maga mond felejtethetetlen szavakat saját fejlődésének elemzése közben. »Írásaimon magam éreztem az üres, felületes, a dolgoknak a felszínével foglalkozó vergődést s nem tudtam rajta változtatni. . . Folyton a falu uri osztályának élete körül járt a tollam, de ezt a világot erőszakal bájosnak, kedvesnek, finomnak, valami normálisan felül habszerűnek, kellemesnek akartam bemutatni. . . Az életet valahogy a meglévőnél boldogabbnak akartam megrajzolni: tudatlanul és mégis szinte sémyszerűen csak boldog emberekkel s így csak véletlen helyzetekkel kísérleteztem.« (162—63. l.) Közben Móricz elindult a világnézeti fejlődés útján. Még a kisújszállási diákevek idején eljutott a »bálványrombolásig«, amikor megtagadta Jókai világnézetét, »tiporta s kivette magából, hazug édeskés hangját.« A kilencszázás évek elején ehhez még az is hozzájárult, hogy hosszú elméleti tanulás és vergődés után a legnagyobb irodalmi alkotások tapasztalatai alapján elfogadta a realizmus művészi elvül. (1905). A teljes elvi tisztázódás azonban évekig nem következett még be: rájött már, hogy »a művészet sajátos másolt képe a való életnek«, de még nem bírt behatolni a valóság mélyére, nem

látta meg az élet mozgató rúgóit, a nép életének ábrázolását, tehát nem ismerte fel, mi is az a realitás, amit a művészetnek ábrázolnia kell. Ezt elsősorban akkori írói munkái tükrözik, de benne van e korszak tanulmányjaiban is. »Minden sorom fals volt, minden eset, amit esetnek tekintettem — esetlenség lett, minden írás, amit írásnak tekintétem, firkálmány lett.« Az igazi világnézeti, írói változásáról, a valóságos élet megtalálásáról és ennek eszmei-, politikai alapjáról szintén maga tett említést: »Milyen mélyre kellett zuhannom, hogy magamra leljek! Második fiam koporsója mellett írtam meg az első elbeszélésemet, amely meghozta az első tisztá hangot: a Hét krajcárt. . . Ott az életnyomorúságnak olyan mélységében jártam, hogy elszakadt a fonál, mely a Közrend köldökéhez fűzött: elfogadtam a kodustól az alamizsnát, mert a koldus végrenem koldus volt, hanem ember. . . Embertárs . . . Ugyanaz, aki én.« (164. l.)

Ebből a végső megállapításból kiindulva azt is megérthetjük: mi az alapja s miből táplálkozik Móricz realizmusa. *Móriczot a realizmusig éppen a nép szeretele juttatta el, a néppel való — annak nyomoráig terjedő — azonosulás.* Érezte, hogy az irodalom sem térhet ki a valóságos élet égető kérdései elől, ez viszont csak akkor lehetséges, ha az életet reálisan ábrázolja. Igaz, hogy világnézetileg és politikailag ehhez szakítania kellett a »Közrenddel«, »a régen kialakult morális és etikai felfogással«, »anyja és egész környezete szenvelgő idealizmusával« — és ez egyben állásfoglalásának világnézeti alapja is — azonban a realizmus elméletének további filozófiai tisztázásáig, a dialektikus materializmus tükröződési elvéig sohasem jutott el. De enélkül is elért odáig fogékony megfigyelőképessége, önálló gondolkodásának általánosító ereje segítségével, hogy szinte mindazt felismerte, amit a realizmus részletekig menő finomságokban jelent.

Móricz esztétikai nézeteinek másik lényeges sajátossága, hogy szemléletmódjában és módszerében legelőször spontán módon dialektikus. Természetesen nem tudatosan használt, filozófiailag tisztázott dialektikáról van szó; nem látszik annak nyoma, hogy ő elméletileg átgondolta volna ezt a kérdést, nem is alkalmazta következetesen. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk azokat a hibákat, téves nézeteket, melyek irodalmi tanulmányjaiban is fellelhetők, azt látjuk, hogy jórészüket éppen a dialektikus módszer elhanyagolása okozta. Ezzel magyarázható Ady ellentmondásosságának félremagyarázása. Nem értette meg a nemzetköziség és proletár hazafiság dialektikus kapcsolatát (247. l.). Nem élt benne kellő intenzitással pl. az ellentétek harcáról, az osztályharcról és a forradalmi változás jelentőségéről szóló dialektikus törvény.

Ezért volt néha túlzottabban engedékeny az uralkodóosztály irodalmával szemben (Ha Petőfi élne) — ezért rettegett a forradalomtól (A-helyzet képe tisztul. Magyarország 1936. 170. sz.) — és ezért menekült volna inkább a reformos megoldás felé. (Viharsarok, Pesti Napló 1937. 65. sz.) Ugyanerről a tőről fakadt hamis »nemzedéki« szemléletmódja is, amikor a forradalmi vélemény különbségét a fiatalság és öregség ellentétének tüntette fel. (Ha Petőfi élne). A dialektikus gondolkozás nem elég következetes alkalmazása miatt ütött kétszereset Arany szinte teljes költészetére az Elveszett alkotmány igazáért. (Arany János írói bátorsága), Bánkra Tiborcért (Lásd Katona jegyzet-részlet), Kólcse-re Berzsenyiért (Berzsenyi). Egyrészt a nem eléggé történelmi szemléletmód, másrészt a túlzottan aktuális nézőpont magyarázza meg kiváló Shakespeare-tanulmányainak a tévedéseit is.

A teljes tanulmánygyűjteményre azonban nem ezek a hibák jellemzők, hanem — ha spontán felismerés alapján is — de éppen a dialektikus módszer alkalmazása. Móricz az életet az irodalmi jelenségekkel összefüggésben, egymáshoz való kapcsolódásban szemlélte. Irodalmi tanulmányaira jellegzetes egy időpontban a teljes irodalmi élet átfogása. (pl. 60. l.) Ezt az összefüggést világosan felismerte a társadalmi élet és az irodalom között is. Katonáról szóló cikkében azt bizonygatta, mennyire az aktuális politikai élet volt az elsődleges hatótényező a dráma megírásában (253. l.) — a Bajza-tanulmányában éppen ellenkezőleg azt világította meg, milyen politikai hatása van az irodalmi harcnak a társadalom fejlődésében. »Két világ állt szemben egymással: a régi elavult, életre nem való, erőtlen: és a új, erőteljesebb, egészséges, nagyjövőjű. Minden téren érezni lehetett, hogy új korszak jön nemsokára, s mindenki föjtött indulattal, félve vagy reménykedve leste, mikor jön el a nap, hogy rombadőljön a régi rend? Meddig tart még a jelen, az unott, keserves bajokkal terhes jelen, ahol az igazság el van fojtva... A közönség úgy találta, hogy az irodalomban hangoztatott elvek mind olyanok, amelyeket ő is óhajt, ezért annál hevesebben érdeklődött az ügy iránt: mer-e, tud-e s lehet-e győznie az igazságnak?« (49. l.) Számtalan példát említhetnénk arra vonatkozóan is, hogy az irodalmi életet fejlődésében, állandó mozgásában, történelmileg szemlélte. Leginkább talán ott tűnik fel ez, amikor saját maga vette észre túlzottan aktuális szemléletét és igazította ki elkövetett hibáját: »De ha Hamletet visszahelyezem a maga korába, akkor más szemmel nézek rá. Ez embernemisérésnek, a pszichológiai tudatlanságnak, a babonának, a szertelenség, durva ösztönök, a nyers és

véres állatiaságnak abban a mély korszakában ilyen modern, tisztult, felvilágosodott, bölcs és teljes hang a legnagyobb forradalom volt, amit el lehetett képzelni.« (189. l.) ...»A protestantizmus vadviharú világa ez, mikor az egyéniség kezd felszabadulni a feudalizmusban rárakott abszolút hatalom alól. Júlia hősnő és forradalmár. A nő csak háromszáz év múlva lép tovább: csak az emancipált nő mer s tud tenni többet, mint ez a szegény gyermek. Milyen lassan halad előre a felszabadulás« (256. l.) Adyról, Petőfiről szóló tanulmányai pedig annak félreérthetetlen bizonyosságai, hogy Móricz felismerte azt a művészi forradalmat, amit ez a két nagy költő jelentett a magyar irodalomban és a forradalmiság hiányával magyarázza pl. azt is, hogy a Mikszáth hatása nem olyan nagy a szépirodalom területén, mint a zsurnalisztikában: »Ott nem csinált forradalmat« — írta.

A dialektikus szemléletmód alkalmazása — tehát — a második lényeges sajátossága Móricz esztétikájának. Ez teszi tanulmányait rugalmassá, változatossá, ez óvja meg a sematizmustól, s ezért tud módszerében még ma is tanulságul szolgálni az irodalommal foglalkozóknak.

Móricz: a realizmus tanulmányozása közben egyes irodalmi művek elemzése során sok olyan részlet-megfigyelést tett, melyeket ha összegyűjtünk, összeállíthatjuk belőle szinte az irodalmi ábrázolás összes lényeges sajátosságát.

Felismerte a jelenség és lényeg dialektikáját az életben és ennek megvalósítását követelte az irodalmi műtől. »Ha leülök akárkivel beszélni s hozzáfogok gondosan hallgatni s közben megfigyelni őt: akkor az élet ad nekem nemcsak egy egyént, de egy típust, aki abszolút tisztán tud mindent, amit tudnia kell: tudja a nyelvet, a magatartást, a históriát, a miliőt, egyáltalán szintézise annak, ami ... Ha az író őt megírja, már kitűnő, ha nem ront túl sokat rajta.« (334. l.) Ennek a szemszögéből értjük meg, mit jelent Móricz szemében az, hogy »az az író: aki az életet írásban tovább tudja élni.« Kaffka Margit regényében is ezt értékelte a legtöbbször: »Ez a regény nem fotográfia, nem absztrakt megrögzítése a magyar élet megírt rétegeinek, hanem maga az élet. Ennél magasabb fokra már nem emelkedhetik a valóságban senki.« (120. l.) Annak a felismerése ez, amit a marxista esztétika így tanít: a művészet a lényegyet úgy tükrözi, ahogy azt a valóságból felismerte: az egyéni és általános, a felszín és lényeg dialektikus egységeként és nem absztraktnak, önállóan. Ez az a lényeges eszmei alap, melyen elkülönül a naturalizmus és a realizmus. És Móricz — a világirodalomban is Gorkij után ritka példaként — ezt is tisztán látta: »A művészet sajátosságos, másolt képe az életnek. Nem

tükörkép, tehát nem szolgai másolás, hanem utána gondolás, medítálás közben, az élet-tapasztalatok alapján, a képzelő s alkotó elme segítségével, bizonyos cél kedvéért újra megteremtése.» (84. l.) Persze a valóság ilyen jellegű átélését nem mindenki képes elvégezni. A marxizmus tanítása szerint éppen ez a tehetség próbája. Így látta ezt a kérdést Möricz is: »Kistehetségű költő semmit sem lát a való életből. Láthatatlanul zajlik előtte, körülötte, a zúgó, forrongó, torlódo élet. Nem látja, mert nagyon sokat lát s egy esemény, jelenet, vagy vonás hatását száz meg száz rákövetkező mossa el s a végtelen sok változatosságban nem tudja a hasonlóságot felismerni és megrogzítani... Nem is lát a világból csak annyit, amennyit mások megmutattak neki belőle. Ő ebből mgyarázta — igen helyesen — az epigonság problémáját is: »Ha lelkében mégis megvan az a titkos hajlam, mely írásra készíti, képzelete előtt nem az élet adatai jelennek meg. Ezeket csak egyszer lehet látni s egyszerre el lehet felejtetni. Azok az adatok rajzanak fel emlékében, amelyek meg vannak örökítve, a kész művek adatai. Ha pedig fantáziája dolgozni kezd, hogy az adatokat fejlessze, rendezze, képzelete nem a való életben lefolyó módokra irányul, hanem csak a kész módszereket használja, azokat, amelyeket a meglévő művekből vonhat el.« (85. l.). Inne mennyi lényeges észrevétel a valóságos élet irodalmi, képszerű ábrázolásáról.

Igen értékesek Möricz megállapításai az alkotás lélektanával kapcsolatban. Saját életéből világította meg pl. a világnézet hatását az ábrázolásban. Ennek segítségével képes az író az életből összegyűjtött tapasztalati anyagot rendezni, kapcsolatba hozni egymással. »Szinte a mai napig abból élek, amit 28 éves koromig gyűjtöttem — írta —, de abban a formában, ahogy addig szemléltem (t. i. a jökais, optimista, valóságtól elszakadt idealizmussal) mindez jelentéktelen és üres volt.« (163. l.)

Több megjegyzést találunk a tanulmányokban a művészi alkotások megformálásáról és az irodalmi művek elemzéséről is. Ezek a megállapítások azt bizonyítják, hogy — ha tanulmányaiban nem is utalt bővebben a forma kérdéseire, mert éppen reakcióként az uralkodó formalista szemléletmódra sokkal gazdagabban elemezte a művek tartalmát, eszmei, politikai jelentőségét — ennek ellenére jól megalapozott, igen finom megfigyelésekre épített nézetei voltak a tartalom és forma kapcsolatáról, a tartalom elsődlegességéről. Helyesen ismerte fel, hogy a műalkotás lényege az eszmei mondanivaló és nem a forma fontosabb vagy kevésbé fontos eleme. »Nem a mese az író és nem a kolorit és az alakok, a figurák, az életkép és a humor és a tragikum és a pozitív írói cseleke-

detek: hanem a kiáradó, kiülő lélek.« (165. l.) Féltreérthetetlenül utalt arra, hogy a jó művek mondanivalóit, sőt még a megformálását is az élet problémái, konfliktusai szabják meg. »A cselekmény az élet eseményeinek mása« — írta A magyar színpad tradíciói c. tanulmányában (85. l.) Az így determinált mondanivaló keres azután magának megfelelő formát: »Az érzés lendülete teremti meg a formát a legkisebb ízéig. S ezen a formán rajta van a gondolat, a hangulat egész jellege.« (106. l.)

Bőven foglalkozott az irodalmi művek társadalmi hatásával. Különös értéket képviselnek azok a megjegyzései, melyekben ennek a lélektani hátterét festi meg. Shakespeare lenyűgöző hatásáról pl. így ír: »Mi hát az, amit annyira tud? Megrohanni a nézőt mindjárt az első jelenettel, úgy, hogy távra maradjon a szája, aztán lélegzethez nem engedni többet, letiporni, helerúgni, összes idegét megfeszíteni s dobolni, dobolni a szíven: cselekmény, cselekmény, cselekmény...« (192. l.) Valóban az érdekesség titka a lényeges mondanivalót hordó változatos cselekménysorban van. Az ily n mű aztán mindenestül megrázza az olvasót, magával sodorja akár az érzések legmélyéről előtűró líra: »Ady nemcsak egy felfogó képességhez irányítja versét: nemcsak az értelemhez, hanem egyszerre az egész fizikumhoz is: az érzések fészket kavargat fel, érzésszerű energiát dobja verssorain át belénk és idegeinket ugyanolyan ziláltra és feszültre csavarja, amilyenből nála a vers eredt.« (169. l.) Azon, amit előbb a művészi ábrázolás sajátságairól mondtunk, és az írói alkotás ezen magával sodró erején alapszik az irodalom nagy társadalmi nevelő, mozgósító ismeretnyújtó jelentősége. Möricz Zsigmond erről szólva Kaffka Margit könyvével kapcsolatban majdcsak azt mondja el, amiben Marx is összegezte Balzac jelentőségét. »Ha ki volna már fejlődve a tudományok az az ága, amely a szociális élet örök igazságait s esetleges fejlődését kutatja: ebből a regényből sokkal több törvényszerűséget vonhatna le, mint magából az életből. (119. l.)

Idetartozik az írók egymásra való hatásának a kérdése is, a polgári esztétikusok kedvelt boncolgatási területe. Bóka László előszavában ezt a kérdést igen tüzetesen és mélyrehatóan méltatta. Egy Möricz-idézetet hívom fel a figyelmet arra, hogy mennyire sokoldalú, a legfinomabb lélektani elemzéssel is szinte megoldhatatlan feladat, kölcsönösen egymásra-ható tényezők közt az erővonalakat felfedezni. »Ki fogja valaha elvégezni az analízist, miért terem meg a nap sugarára a földben egymás mellett a búza meg a búza- virág, az agave és a komló? Ki keresi meg az áthasonult eredményét egy nagy lélek kúsugárzásának más lelkében? S különösen

ebben a csodálatos vegetációban, az irodalomban, a művészetben, az emberi életben, ahol valósággal hatása van egymásra a minden ember lelkében ott égő napnak. S ki fogja valaha tisztán látni az ellenkező végletek egymásból való eredését.» (112. l.)

Végül csak utalunk Móricznak az irodalom nemzeti jellegére és haladó hagyományainkra vonatkozó észrevételeire. »Minden író a maga nemzetének lelkén át ismeri s alkotja meg az általános emberit.» (86. l.) Valóban ez az egyetlen helyes dialektikus szemlélete a nemzetiség és nemzetköziség viszonyának. (Együttal tipikus példája annak, mennyire nem következetesen alkalmazta Móricz a dialektikát, hiszen Adyval kapcsolatban ugyanezt a kérdést fogta fel később helytelen, metafizikus merevséggel). A haladó hagyományok mély tiszteletét is meg kell tanulni Móricztól, melyre az egész kötet gazdag példát nyújt, de úgy, ahogy azt Móricz is, és tegyük hozzá a marxizmus is egyedüli módszerként fogad el: »Ha meg akarom érteni a költőt, azt csak a bírálat eszközeivel való felmérés alapján tehetem.» (272. l.) Ezt tette Móricz Csokonaival, Arannyal, Shakespeare-rel kapcsolatban és ezt tesszük vele mi is. Felhasználjuk haladó hagyományainkat, de megmutatjuk — legtöbbször koruk által meghatározott — megtorpanásaikat, eszmei hiányait is.

*

A kötet kiadása, anyagának összegyűjtése Vargha Kálmán érdeme. Erre a kötetre az irodalom iránt egyre inkább érdeklődő dolgozó népünknek, íróknak, kritikusoknak egyaránt szükségük volt. Az anyag kiválasztása nagy munkát jelentett, mert nagy számú tanulmányból, emlékezésből, cikkből, igen sokszor több azonos tárgyú anyagból kellett megtalálni a világnézeti és módszeres szempontból legmegfelelebbeket. Ezt Vargha Kálmán egészében jól végezte el. A sokoldalú és sok színű Ady cikkek között azonban felesleges volt közölni olyanokat, amelyek nem hoztak újat: pl. Ady-kor volt és Ady a ravatalon. Viszont hiányzik a kötetből Móricznak az Élő vágányon c. (Magyarország 1934. 152. sz.) az utolsó 100 év irodalmáról összefoglaló képet adó cikke, valamint két lényeges kulturpolitikai írása: a Szibilla könyv (Az Est 1924 jan. 30.) és Ez a magyar kultúra (Az Est 1923 szept. 2.). Az első a népszerűsítés, a második a kultúra problémáira hívja fel a figyelmet, a másik a Horthy-korszak sivár kultúrhelyzetét leplezi le.

Egy ilyen kötet legfőbb válogatási irányelve csak az lehet, hogy a válogatott kötet *lényegesebben* ne változtassa meg az

íróról az egész alapján kialakult összképet, ne legyen se művészileg, se eszmeileg hamis, fals tükör. Ne adjon a kötet pl. sokkal radikálisabb, eszmeileg tisztább képet, mint amilyen az író valóságos arca, mert különben a válogató feltétlenül a retusálás hibájába esik. Nézetem szerint ezt a kérdést nem vitattuk meg meg eléggé és túlzottan óvatosak vagyunk, s azok elsősorban kultúrpolitikai szerveink. Ezt ezzel a kötetrel kapcsolatosan is fel kell vetnünk. Móricz sokkal radikálisabb annál, sokkal inkább a mi életünk készíti elő minden sorával, minthogy ideológiái botlásai vagy magárahagyatottan felvetődői, esetleg némi korrekcióra szoruló elmélkedései veszélyeztetnék az olvasóban ezt a benyomást. Mennyivel nagyobb hatást kelt mindenkiben pl. az, hogy Móricz, aki olyan pompásan ismerte fel Katona, Berzsenyi, Arany, Ady költői nagyságát — testvérenek érezte József Attilát, a nagy kommunista költőt — mint az, amit a költő sorsának elemzése közben a lumpenproletáriátusról »filo ofál«. Vagy mennyivel fontosabb nekünk az, milyen lelkesedéssel fogadta Móricz az Illyés, Szabó Zoltán, Féja Géza könyveit, és hogy ugyanakkor milyen élesen támadta az uralkodó osztályt — annál, hogy az olvasó közben azt is megtudja: Móricz még akkor is reménykedett a forradalom kikerülésében és abban, hogy az uralkodó osztálytól ki lehet kényszeríteni a kérdések reformos megoldását. Ma már a múlt, a történelem cáfolja meg Móricz okoskodását. Egyébként is a helytelenségek korrigálására megfelelő lehetőséget ad a jegyzet használata. Éppen ezért kár, hogy hiányzanak a kötetből a Nagyon fáj, (Szép Szó 1938. 23—26. l.), A helyzet képe tisztul (Magyarország 1936 júl. 26.) és a Viharsarok (Pesti Napló 1937. 65. sz.) c. cikkek.

A cikkek elrendezésében Vargha Kálmán helyesen alkalmazta az időrendi elvet. Jegyzetei azonban egyenletlenek. Jórésztük igen találó: Szükszavú, de éppén elégséges, értékelő, helyretevő megjegyzés, (pl. Tömörkény, Ady, Bornemissza stb.) — többször azonban nem lehet megérteni, miért maradt el a jegyzet (pl. a Bujdosó magyarok szívhangjaiban megmagyarázatlan utalások vannak a Szibilla könyvek c. cikke, sok olyan »réteg szó«, mely a szótárban sem fordul elő. Az Utazás a koponyám körül című cikk a könyvre utaló jegyzetek nélkül eléggé érthetetlen stb.) A jegyzeteket néhányszor helyesen felhasználta arra is, hogy a kötetből kihagyott tanulmányokra utaljon (pl. Katona, Arany), ezt azonban nem vitte végig, pedig Móricz egész munkásságának megismerésében nagy szolgálato tehetett volna vele.

Durkó Mátyás